

УДК 141.113

СИСТЕМАТИЧНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ ТА ПРОБЛЕМА ІСТИНИ

Євгеній Виноградов

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 79-43-72*

Упродовж останніх років поняття плюралізму міцно увійшло у життя. Плюралізм політичних партій та рухів, громадських угруповань та організацій, плюралізм економічних форм діяльності, нарешті, плюралізм особистих поглядів і переконань був однією з головних вимог соціально-політичних перетворень в Україні. Не менш гарячими, ніж політичні, стали баталії теоретичні, які точилися на філософських форумах усіх рівнів. І хоча значна частина вітчизняних філософів була готова прийняти ідею про *плюралізм поглядів* як про нормальний стан речей у демократичному суспільстві і, зокрема, в науковій спільноті, переконання в *монізмі істини* також переважало. Іншими словами, тоді як процес наукового пізнання усвідомлювали як боротьбу і суперництво альтернативних теорій, особливо на етапі, названому Куном періодом “наукових революцій”, сукупність наукового знання як такого повинна була виглядати як беззаперечний масив істин. Водночас і в соціальній сфері прийняття цих ідей обмежувалося розумінням потреби зв'язку між плюралізмом і демократією; а сам плюралізм у такому випадку розуміли як плюралізм груп. Проте найскладніший крок, на наш погляд, так і не був зроблений свідомо. Ми визнали певний *status quo* щодо поглядів на світ, які не збігаються, однак відчули себе неспроможними узгодити його з необхідністю консолідованої чи, принаймні, неконфліктної соціальної практики. Тому питання про реальне “входження” ідей плюралізму до нашої буденної свідомості все ще є під сумнівом.

Проблема, однак, полягає у тому, що розробка ідей плюралізму у вітчизняній філософії за останні десять років зводилася, як уже зазначено, до політологічних чи соціологічних вимірів, а в давніші часи була як критика (на жаль, не завжди сумлінна) буржуазної ідеології. Сьогодні ми не знаємо жодної вітчизняної праці методологічного чи філософсько-світоглядного характеру, присвяченої проблемі плюралізму¹. З огляду на це актуальність такого типу досліджень є поза всяким сумнівом.

© Є.Виноградов, 2000

¹Єдиним винятком може бути названа монографія Ніни Поліщук [1], де, попри загальну ідеологічну заангажованість того часу авторці вдалося зробити низку цікавих досліджень початків сучасного філософського плюралізму. Проте, оскільки у монографії практично нема аналізу ключових концепцій плюралізму другої половини ХХ ст., її не можна вважати репрезентативною сьогодні..

Витоки плюралізму. Плюралізм виникає на порівняно пізньому етапі розвитку філософії. Вперше сам термін "плюралізм" застосував Христіан Вольф у дискусії про співвідношення духу (свідомості) та матерії. Підвалини сучасного філософського плюралізму закладені В. Джеймсом у праці "A Pluralistic Universe" (1909)², а серед тих, хто найбільше прислужився його становленню варто назвати, передусім, Л. Вітгенштайна, Р.Карнапа та В. Куайна.

Проте тут власне і був перейдений Рубікон – визнання плюральності чи багатоманітності першоначал (з обов'язковою наявністю певного роду єднального космосу) було розширене до визнання плюральності суб'єктів пізнання.

Безумовно, існує суттєва різниця між плюралізмом та плюральністю, або ж множинністю як такою. У вітчизняній філософській літературі плюральність, тобто багатоманітність світу, приймали як об'єктивну рису дійсності і, у деякому сенсі, її могли трактувати як підґрунтя діалектики розвитку³. Інша річ – ставлення до теоретико-світоглядних висновків з факту об'єктивної багатоманітності світу у вигляді будь-яких версій плюралізму.

Деякі з противників плюралістичного погляду на світ переконані, що за своєю природою він є так само моністичним, оскільки стверджує свою непогрішимість, просто постулюючи існування різних поглядів і вважаючи таку ситуацію нормальною, усупереч позиції моністів. У відповідь на цей закид треба сказати таке. Перш за все, *не існує єдиної теорії плюралізму*. Версії плюралізму так само різняться одна від одної, як і версії будь-якої іншої філософської теорії світоглядного значення. По-друге, жоден серйозний, *систематичний* плюраліст (дозвольте вжити цей термін у такому значенні) не може стверджувати непогрішимість і абсолютну істинність своєї позиції. Це дає змогу дописати в актив плюраліста ще декілька пунктів, оскільки, по-третє, він виявляється значно ліпше підготовленим до можливої зміни своєї як теоретичної, так і світоглядної моделі, аніж людина, глибоко переконана у монізмі істини.

Безліч облич плюралізму. У класичному вигляді протилежні позиції відображені так. З погляду моністів, основою світу у всій його мінливості та багатоманітності є одне субстанційне першоначало, або ж вид буття, тоді як плюралісти стверджували, що таких субстанцій (начал) є багато або,

² Широковідомий переклад книги російською мовою за ред. Г.Г.Шпета названо із суттєво зміщеним акцентом "Вселенная с плюралистической точки зрения" (М.: Космос, 1911).

³ Подібний погляд представлений у згаданій вище праці Н.П.Поліщук.

принаймні, декілька. Поза цим загальним поділом, як серед моністів, так і серед плюралістів не було і нема одного всіма прийнятого погляду.

Спробу класифікувати плюралістичні концепції зробив Волтер Вотсон⁴ у його внеску до дискусії про плюралізм у журналі "The Monist" ("Моніст", 1990), згідно з яким можна виділити кілька основних, "чистих" типів плюралістичних теорій, з яких постають найрізноманітніші "змішані" форми [2].

З погляду перспективного (perspectival) плюралізму ми не маємо іншого доступу до реальності, окрім як крізь наші власні перспективи. Кожен з нас є центром досвіду і ми не в змозі втекти від самих себе. Ми сприймаємо не один і той самий світ, а різні світи. Кожен з нас має свій власний світ, свою власну реальність, і цих реальностей є стільки, скільки і суб'єктів сприймання (perceivers). Звичайно, можна говорити про одну реальність, яку сприймають по-різному, проте для нас це не є реальність, оскільки вона стає такою лише у контексті індивідуальної перспективи. Ідея перспективізму як релятивності "центрів сил" була вперше запропонована Ніцше, а найяскравішим сучасним прикладом такої позиції є, безперечно, концепція радикального релятивізму або ірреалізму Нелсона Гудмена, про яку йтиметься нижче.

Плюралізм гіпотез, з іншого боку, вважає реальність однаковою для всіх; проте це є реальність не індивідуальних сприймань, а сутностей, що лежать в основі цих сприймань. Іншими словами, фізична або ж матеріальна реальність є одною, тоді як наші погляди щодо неї є відмінними (множинними). Реальність певним чином обмежує плюралізм, спростовуючи гіпотези, що виявляються невідповідними. Отже, ця концепція уникає суперечності між одиничністю реальності та множинністю поглядів щодо неї: хоча окремі погляди можуть видаватися несумірними, ця несумірність зникає тоді, коли ми нарешті здобуваємо істину. Цей погляд, про популярність якого йшлося на початку статті, добре викладений у класичній праці Стівена Пеппера "Гіпотези світу", виданій уперше 1942 р. [3].

Наступний варіант плюралізму, що його виділяє Вотсон, – методологічний плюралізм, запропонований Вейн Бут у праці "Критичне розуміння: можливості та межі плюралізму" [4], – являє собою позицію, обернену щодо плюралізму гіпотез. Для неї також існує одна реальність, однак це реальність ідеальна, а не матеріальна, і вона дає собі раду із

⁴ Волтер Вотсон – професор Державного Університету Нью Йорка (SUNY) у Стоні Брук, автор монографії "Архітектоніка значення: засади нового плюралізму" (The Architectonics of Meaning: Foundations of the New Pluralism. - Albany, NY: State University of New York Press, 1985).

плюралізмом поглядів, не елімінуючи їх, а включаючи їх усіх до свого корпусу як її часткові прояви. Тому і не може бути цілковито несумірних поглядів, і ідеальна реальність стає основою для порозуміння всіх людей так само, як у попередній концепції нею є реальність фізична.

Нарешті, згідно з позицією архічного, або ж вихідного (archic) плюралізму, "реальне" конститується дослідником, тож кожна філософія має свою власну реальність, так само, як і у випадку перспективного плюраліста. Проте оскільки в цьому випадку свідомість конститує, що є реальним, і сама свідомість є чимось спільним для всіх, філософії є взаємно зрозумілими як такі, що репрезентують суттєві можливості розуму. "Реальне" варіюється від одної філософії до іншої, однак можна говорити про спільну неформульовану реальність, яка лежить у підґрунті їх всіх, як щось на кшталт першопричини. Відповідно, немає суперечності між різними формулюваннями, оскільки всі вони є продуктами свідомості, що оперує з неформульованою реальністю. Отже, реальність ніби постійно вислизає з поля уваги, а сама сумірність постає не в однаковості отриманих результатів, а у взаємній транслюваності від одної сутнісної можливості до іншої [2, с.357–359]. Джерелом цього погляду є ідеї Річарда МакКеона [5], а назва належить Вотсону. Деякою мірою прикладом такої позиції можуть слугувати ідеї "пізнього" Вітгенштайна.

Як бачимо, що ці чотири види плюралізму формують дві взаємно обернені пари. Плюралізм гіпотез і методологічний плюралізм відстоюють ідею про єднання розмаїття у первісній реальності, хоча і сперечаються про її матеріальний чи ідеальний характер, а для перспективізму та архічного плюралізму спільним є виразний конструктивістський дух. На перший погляд виглядає навіть, що концепція архічного плюралізму є чимось похідним щодо перспективного плюралізму. Справді, обидві концепції визнають конституюючу роль суб'єкта щодо онтології. Проте архічний плюралізм наголошує на обумовленості пізнавальної діяльності певними внутрішніми принципами структури, у якій діє суб'єкт, на відміну від радикалізму Гудмена.

Запропоновану Вотсоном класифікацію версій плюралізму, безумовно, не можна вважати бездоганною. Вона чітко зорієнтована на англomовну філософію, завдяки чому з поля уваги зникає, наприклад, оригінальна концепція плюралізму Гельмута Шпіннера. Не треба забувати й того, що від дня її написання минуло вже десять років. Труднощі виникають і тоді, коли ми прагнемо "укласти" конкретного філософа в ту чи іншу з запропонованих версій плюралізму. Ляйбніца, наприклад, можна зачислити як до методологічного, так і до архічного плюралізму залежно від того, який з аспектів його онтології розглядати – підставове значення "можливості" щодо

"дійсності" чи ідею передусталеної гармонії як сили, що єднає монади. Проте навряд чи Вотсон ставив собі за мету створити універсальну класифікацію, у яку можна було б вкласти будь-яку теорію, коли-небудь створену за кількатисячолітню історію філософської думки. Його мета – показати спектр типів плюралізму на прикладі творів, більшою чи меншою мірою актуальних для сучасності. Сам Вотсон дотримується концепції архічного плюралізму, завдяки якій він, за його власними словами, і розробив схему типів плюралізму "як наслідків їх відповідних принципів" [2, с.365], що є найліпшим підтвердженням слушності його погляду.

Чи може плюралізм бути систематичним? Розмаїття типів плюралізму збуджує сумнів, чи може плюралістичний погляд запропонувати цілісну концепцію світу? Треба визнати, що питання про систематизацію плюралістичних ідей у вигляді цілісної та завершеної теоретичної конструкції викликало і продовжує викликати усмішки як у противників, так і у певної частини прихильників плюралізму. Для перших спроба надати плюралізму цілісного вигляду є ознакою того, що, попри всі декларації плюралістів про відкритість і відданість різнобарвності світу, вони також прагнуть створити єдину, універсальну систему світобачення. Для других така спроба означає зазіхання на саму суть плюралістичної установки як свідчення чи то нерозуміння цієї суті, чи то свідомої провокації з боку опозиції.

Підстави для такого упередження є, оскільки плюралізм претендує бути, за словами Джеймса Форда, "позицією над позиціями, відкриттям чогось, що раніше не визнавалося у природі філософського мислення" [6, с.335]. Тим більше це стосується систематичного плюралізму, чий зазіхання "не обмежуються лише цариною філософії, а претендують на важливість для всіх сфер людського мислення" [6, с.335].

Вираз "систематичний плюралізм" уперше з'явився у статті Генрі Алонсо Майєрса "Систематичний плюралізм у Спінози і Гегеля" 1935 р.[7], а як розроблена теорія був викладений у книзі "Систематичний плюралізм: дослідження метафізики" (1961), де розглянуто проблему тривалості та стійкості у метафізиці всупереч її часово, культурно та індивідуально детермінованим аспектам [8]. Майєрс прагне узасаднити головні філософські традиції, описуючи, як формуються нові ідеї і як, проте, є можливою тривалість попри постійні зміни. Отже, не треба зрікатися метафізики з причини існування її різних часово, культурно або ж особистісно детермінованих рис. Майєрс обстоює метафізичну позицію, яку називає "систематичним плюралізмом". Ця позиція виправдовує нескінченну кількість можливих перспектив щодо "метафізичного об'єкта", кожна з яких має свою можливу систематизацію. Кожна система поєднує індивідуальні

інсайти із загальними, спільними для всіх рисами або ж поглядами, і кожна система містить свій власний набір категорій.

Майєрс був не єдиний, хто прагнув систематизувати плюралізм. Одним з найбільш наочних свідчень важливості систематичної інтерпретації плюралізму стала організація у Сполучених Штатах Товариства систематичного плюралізму, перший Вісник – "Систематичний плюралізм" – містив бібліографію з 240 статей та монографій, у яких розглянуто ті чи інші аспекти проблеми плюралізму⁵. Та навіть для членів цього Товариства питання про те, наскільки систематичним може бути плюралізм, не перестаючи при цьому бути плюралістичним, не з'ясоване. З іншого боку, існує також небезпека сповзання радикального плюралізму у не менш радикальний релятивізм. З погляду консервативного крила плюралістів, лише кілька типів систем мають потенціал для досягнення потрібного рівня теоретичної прозорості та певного ступеня того, що Пеппер називав "відносно адекватною" когнітивною достовірністю. "Ліберальні" плюралісти швидше схильні підкреслювати особистісні виміри філософських переконань, недолюблювати типології та будь-які прояви "адміністративної риторики" і, відповідно, зосереджуватися на системах не як класах, а як видах, ухиляючись від питання про "глибину", "рівні" чи "предметне поле". Зрозуміло, що з названих вище постатей до числа "консерваторів" у такому випадку потрапляють Пеппер, МакКеон та Бут, а до "лібералів" – "перспективісти". Такій різнобій поглядів був би смертельним для будь-якої теорії, окрім плюралізму. Адже, як зауважує Дж.Форд, вивчення аргументів опонентів у таборі плюралістів дає змогу побачити, що існує "плюралізм плюралізмів". Однак Товариство систематичного плюралізму було згодом перейменоване у Товариство інтерпретативного плюралізму. Чи означає це й кінець ідеї надання плюралізові систематичного вигляду?

Плюралізм істини та істини плюралізму. Попри всю важливість класифікаційних зусиль дослідників типів плюралістичних теорій, їхню цінність можна з'ясувати лише у спробах вирішити ті чи інші конкретні проблеми. Проблема істини є лакмусовим папером таких спроб, оскільки, як зазначено у вступі, без її несуперечливої концепції неможливо створити як програму неконфліктних (чи також консолідованих) соціальних дій, так і побудувати нерепресивну конструктивістську епістемологію, нарис якої є у тезах [9].

⁵ На середину 1997 р. згідно з даних *Philosopher's Index*, таких джерел налічувалося вже близько 370. Зазначимо, що це одне з найавторитетніших довідкових видань відстежує, звичайно, далеко не всі періодичні видання та видавництва світу.

Безумовно, одним з радикальних варіантів вирішення проблеми істини може бути її елімінація з мови досліджень пізнавальних процесів. Погляд експресивізму у цьому плані відображений у доповіді професора Університету Сіднея Гью Прайса на 11-му Міжнародному Конгресі з логіки, методології та філософії науки у Кракові (1999). Якщо я, наприклад, висловлю своє ставлення до чогось вигуком "Wow!"⁶, як повинна тоді виглядати відома формула Тарського? "'Wow!' є істинне, якщо і тільки якщо 'Wow!'"? Однак кожен розуміє, що тоді як для мене певна подія й може бути настільки захопливою, що я скажу "Wow!", хтось інший може бути цілком байдужим до неї [10]. Як взагалі можна визначити істинність суджень смаку? Перспективу побудови послідовної концепції істини на плюралістичних засадах, на наш погляд, відкривають ідеї Нелсона Гудмена [11, с.120]; цікаво, що його міркування допомагають віднайти належне місце і для критики поняття істини в експресивізмі, про який уже йшлося.

Перш за все, якщо ми підтримуємо ідею про плюралізм світів, відому формулу Тарського "Сніг є білий" є істинне, якщо і тільки якщо сніг є білий" треба замінити чимось на кшталт "Сніг є білий" є у цьому світі істинним, якщо і тільки якщо у цьому світі сніг є білим" або, якщо уточнити поняття "світ" поняттям істинних версій, "Сніг є білий" відповідає певній істинній версії, що є істинною, якщо і тільки якщо згідно з цією версією сніг є білий".

По-друге, з того, що істини можуть бути суперечливими, виникає, що "істина не може бути єдиним критерієм вибору тверджень та версій" [11, с.120].

По-третє, запеклість у відстоюванні поняття істини справляє враження, ніби наш звичайний спосіб відбору тверджень відрізняється власне тим, що спершу ми оцінюємо їх щодо логічної цінності. Насправді ж спочатку ми шукаємо *істотні* та *корисні* твердження, а вже потім докладаємо інші критерії, зокрема, істинність. Якщо ж процедура відбору насправді має якусь сталу послідовність кроків, то швидше таку, вважає Гудмен, що спочатку відкидаємо вже ті версії, які визнані хибними, хоча вони можуть бути корисними, та ті, які вже визнано поганими, хоча вони можуть бути істинними, а вже потім переходимо до інших кроків. Таку "байдужість" до примату істини щодо інших критеріїв, однак, широко використовують навіть у науці – царині, яка, здавалося б, найбільше зацікавлена у понятті істини. Адже, вживаючи постійно вирази типу " $v = a \cdot t$ ", ми забуваємо про те, що насправді йдеться не про абсолютну рівність, а про рівність наближену.

⁶ "Wow" – слово шотландського походження, яке завдяки використанню в американському слензі поширилося по всьому світу як вираз захоплення.

Отже, замість істини повної, або ж абсолютної, ми воліємо користуватися наближенням – саме тому, що ним користуватися *зручніше*.

Так відкривається ще один критерій оцінки тверджень або версій щодо світу – критерій прагматичний. Оригінальність такої інтерпретації, запропонованої Гудменом, полягає у тому, що це не є “прагматичний критерій істини”, як про це говорили у вітчизняній філософії, задаючи собі чимало клопоту із розрізненням прагматичного критерію істини та славнозвісної формули “практика – критерій істини”. Гудмен навіть припускає, що істина не випадково серед інших критеріїв стала головним, оскільки її, як це не парадоксально, з’ясувати легше, ніж, скажімо, прагматичну чи аксіологічну цінність, релятивність яких є значно очевиднішою і складнішою щодо критеріальної оцінки. Інша річ, що зі зростанням уявлення про рівень складності світу, цей критерій потрібно піддати такій самій суворій критиці, як і всі інші.

Нарешті треба згадати ще один критерій відбору тверджень – визначення валідності. Ця процедура, запозичена з логіки, найвиразніше демонструє те, що істина є хоча і важливим, проте не єдиним і, головне, недостатнім критерієм вибору версій світу. Адже валідність визначається не через з’ясування істинності твердження, а через визначення того, наскільки коректно була виконана дедукція. Зрозуміло, що висновок може бути валідним, хоча твердження – хибним.

Висловлені тут погляди не можуть претендувати на беззаперечне визнання відразу і всіма. Ми глибоко переконані, що це і не повинно бути метою. Прийняти запропонований погляд можливо, якщо погодитися з тим, що істина не є зовнішня щодо світу, а є його внутрішнім продуктом, результатом взаємодії параметрів цього світу з нашими пізнавальними можливостями.

Однак, що важливіше, хоча філософський (теоретичний) соліпсизм був відкинутий, тепер ми маємо відкинути ще соліпсизм світоглядний, який культивується кожною культурою як певною системою. Для цього ми маємо зрозуміти, що світ, у якому живе кожен з нас, не є єдино можливим.

-
1. *Полищук Н.* Плюрализм и современная буржуазная философия (мировоззренческий аспект). К., 1985.
 2. *Watson W.* Types of Pluralism: // *The Monist*. 1990. Vol.73. N3, July. P. 350–366.
 3. *Pepper S.C.* World Hypotheses: A Study in Evidence. Berkley, L. A., L., 1970.
 4. *Booth W. C.* Critical Understanding: The Powers and Limits of Pluralism. Chicago, 1979.

5. *McKeon R.* The Philosophic Bases of Art and Criticism // *Modern Philology*. – 1943–44. Vol.41. P. 65–66; та *McKeon R.* Philosophic Semantics and Philosophic Inquiry (1966) / *Freedom and History and Other Essays*. Chicago, 1990. – P. 242–256.
6. *Ford J.E.* Systematic Pluralism: Introduction to an Issue // *The Monist*. 1990. Vol.73. N3, July. P.335–349.
7. *Myers H.A.* Systematic Pluralism in Spinoza and Hegel // *The Monist*. 1935. Vol.45. P.237–263.
8. *Myers H.A.* Systematic Pluralism: A Study in Metaphysics. Ithaca, NY, 1961.
9. *Vinogradov Ye.* Human Knowledge: Organizing the World // 11th International Congress of Logic, Methodology and Philosophy of Science. Volume of Abstracts. Ed. by Cachro J., Kijania-Placek K. Cracow, 1999. P. 213.
10. *Price H.* Expressivism? No problem! // 11th International Congress of Logic etc. P.246.
11. *Goodman N.* Ways of Worldmaking. Indianapolis, 1978.

SYSTEMATIC PLURALISM AND THE PROBLEM OF TRUTH

Yevgeniy Vinogradov

Ivan Franko National University of Lviv

vul. Universytetska 1, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 79-43-72

The very idea of making pluralism a systematic philosophy lies in the writings of Myers and Pepper. Deep version of pluralism is not narrowed to pluralism of opinions but has something essential to report about the entire human faculty of knowing. Thus a new understanding of truth is needed. The idea of an exclusive, supreme value of truth is among other ideas responsible for totalitarianism in any sphere of human culture. Therefore apart from theoretical solipsism a solipsist *Weltanschauung* must be abandoned in order to understand that world we live in is not *the* world, to use Goodman's distinction, and it is not the only possible world.

Key words: systematic pluralism; truth; systematic philosophy

Стаття надійшла до редколегії 17.01.2000

Прийнята до друку 08.06.2000